

НАПРЯМ 16. АГРОВОЛЬТАЙКА В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-570-2-98>

Трояк Я. О.,

аспірантка кафедри археології

та спеціальних галузей історичної науки

*Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
м. Черкаси, Україна*

ДОСВІД ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ БУРЯКІВНИЧОЇ КООПЕРАЦІЇ «БУРЯКОСПІЛКА» У ВІДРОДЖЕННІ СЕЛЯНСЬКОГО БУРЯКОСІЯННЯ (1920-ТІ РР.)

Сільськогосподарське виробництво України після Першої світової війни та суспільно-політичних потрясінь 1917–1921 рр. опинилося у критичному стані, що особливо відчутно позначилося на буряківництві. До 1914 р. українські виробники забезпечували 84 % загально-російської продукції цукру. Знищення високопродуктивних поміщицьких економік, які були основними продуцентами цукру та агрокультурними осередками, призвело до того, що посівні площі скоротилися більш як у 4 рази, а виробництво готової продукції цукру на 1921 р. становило лише 5 % від довоєнного рівня.

Кардинально кількісно й якісно змінилася і сировинна база: на початок 1920-х рр. основним виробником цукрового буряка стало дрібне селянське господарство. Це створило низку проблем, оскільки буряківництво, будучи високорентабельною культурою, вимагало значних ресурсів: наявності тяглової сили для глибокої оранки та вивезення важкого врожаю, достатнього спеціалізованого технічного забезпечення, фінансової підтримки.

Більшість незаможних селянських господарств, які втратили в роки військових лихоліть робочу худобу та інвентар, не могли самостійно займатися бурякосіянням. Саме в цей момент українська сільськогосподарська кооперація стала ключовим механізмом для мобілізації селянства та відродження цукрової промисловості.

Для налагодження ефективної експлуатації цукроварень та масового залучення селян до бурякосіяння Всеукраїнська спілка «Сільський господар» у серпні 1924 р. ініціювала створення пайового товариства «Укрсільцукор». Ця організація, основними пайщиками якої були

кооперативи, перебрала на себе повноваження з оренди цукроварень, їх експлуатації, організації збуту цукрової продукції та забезпечення агрокультурного піднесення бурякової культури.

Зростаюча інтенсивність кооперативного буряківництва згодом вимагала виокремлення роботи, що призвело до заснування 16 квітня 1926 р. Всеукраїнської спілки бурякової кооперації «Бурякоспілка». Основними завданнями цього фахового центру були налагодження збуту буряка та всебічна агровиробнича й агрокультурна допомога селянським господарствам, зокрема забезпечення засобами виробництва (насінням, реманентом, мінеральними добривами), агрономічне обслуговування та контроль за виконанням виробничих планів. Сукупність заходів, організованих фаховим центром, була спрямована на інтенсифікацію буряківництва та зростання прибутковості селянських господарств.

Сільськогосподарська кооперація швидко стала надійним каналом виробництва і збуту цукрового буряка. Ефективність її роботи проявилася вже на перших етапах: частка селянського бурякосіяння у загальній площі зросла з мінімальної (близько 16 % у 1918 р.) до переважної (майже 94 % у 1924 р.), задіявши понад півмільйона селянських господарств [1, с. 68].

Кооперативна мережа, що охоплювала все більші площі буряка, демонструвала високу динаміку зростання. Якщо до революції кооперацією була зайнята лише незначна частка бурякових плантацій, то в роки непу цей показник стрімко зріс.

За фінансової підтримки держави кількість спеціальних буряківничих товариств швидко збільшувалася, особливо у традиційних для буряківництва регіонах – Правобережжі та Лівобережжі. До кінця 1920-х років кількість таких товариств зросла у кілька разів, охопивши значну більшість бурякової площі. Така динаміка переконливо свідчила про те, що буряківнича кооперація ставала визначальним фактором розвитку сільськогосподарських виробничих сил, а зацікавленість селянства у цій прибутковій культурі невпинно зростала.

Ефективність буряківничої кооперації значною мірою залежала від правильної організації мережі. Хоча ідеальний розмір ділянки на одне товариство визначався як 400 га з радіусом охоплення до 5 км, фактично товариства постійно нарощували свої виробничі потужності, що відображалось у збільшенні радіусу їхньої діяльності. На ефективність бурякосіяння впливала низка чинників, включаючи відстань до цукрового заводу, щільність населення (наявність робочих рук), забезпеченість робочою худобою та загальна ринкова кон'юнктура (співвідношення цін на буряк та інші культури).

Ключовим аспектом роботи кооперації було активне залучення незаможників, які самотужки не могли зробити свої господарства прибутковими. Хоча держава прагнула використати цей процес для

просування ідеї колективізму, кооперація, за оцінками сучасників, насамперед ставила за мету допомогти бідняцьким і малосилим середняцьким верствам вибитися зі злиднів та інтенсифікувати виробництво.

Радянське керівництво змушене було визнати, що фахова кооперація є важливим постачальником сировини для промисловості. Це й зумовило політику, спрямовану на зміцнення незаможних господарств через кооперативну систему. Відповідно, реалізовувались такі заходи як організація прокату сільськогосподарських машин для бідноти, видача збільшених авансів на контракцію буряка, підсилення агрономічної роботи у бідняцьких господарствах.

Вже у 1926 р. ці заходи довели свою ефективність: завдяки підтримці кооперації незаможні селяни, які вирощували цукровий буряк, могли отримувати значний чистий прибуток з невеликої площі, що суттєво покращувало їхнє економічне становище. Держава стимулювала зростання участі незаможних селян у кооперації через диференціацію пайових внесків, зменшивши їх удвічі для найбідніших господарств. Це дозволяло селянам заощаджувати значні кошти (наприклад, 155 тис. крб. за 1926/27 рік) для зміцнення власних господарств [2, арк. 33]. Також було прийнято рішення про створення фондів допомоги незаможному селянству на тяглову силу та під час критичних польових робіт (як то оранка, вивезення буряка) за рахунок відрахувань від прибутків товариств. Ці фонди активно використовувалися, сприяючи покращенню економічного становища найбідніших верств.

Соціальний склад учасників буряківничої кооперації, диференційований за ступенем заможності (від кволих до міцних господарств), постійно змінювався. На 1928 р. спостерігалася тенденція активного кооперування незаможників, чий приріст в буряківничу кооперацію склав майже 300 % [3, с. 13]. Загалом, на кінець 1928 р. соціальний склад буряківничої кооперації був переважно незаможницько-середняцький: незаможні господарства становили 44,3 %, середняки – 50,7 % [3, с. 15]. Це підтверджувало ключову роль кооперації у підвищенні товарності та продуктивності українських селянських господарств.

Буряківнича кооперація продемонструвала свою ефективність як найкраща форма організації самодіяльності маси індивідуальних селянських господарств. Її організаційна розбудова та створення спеціалізованих центрів, які координували економічну діяльність на місцях, сприяли постійному зростанню кількості селян, залучених до культивування прибуткового, але трудомісткого цукрового буряка. Проте подальше піднесення та розвиток цієї системи було перервано наступом держави на сільськогосподарську кооперацію та початком насильницької суцільної колективізації, що зруйнувало цей успішно налагоджений механізм аграрного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Батюк І. Сільськогосподарська кооперація на Україні. Харків : Книгоспілка, 1925. 136 с.
2. Матеріали про допомогу незаможному селянству України (грудень 1926 р.). *ЦДАВО України*. Ф. 27. Оп. 7. Спр. 49. 86 арк.
3. Відчит Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації «Сільський господар» за 1927-28 операційний рік (1 жовтня 1927 р. – 1 жовтня 1928 р.). Харків : Сільський господар, 1929. 116 с.